

דיו על גבי דיו

תלמוד בבלי מסכת גיטין דף יט עמוד א
מתני'. בכל כותבים, בדיו, בסם, בסיקרא, ובקומוס, ובקנקנתום, ובכל דבר שהוא של קיימא. אין כותבין לא במשקין ולא במי פירות, ולא בכל דבר שאינו מתקיים. על הכל כותבין, על העלה של זית, ועל הקרן של פרה ונותן לה את הפרה, על יד של עבד ונותן לה את העבד; רבי יוסי הגלילי אומר: אין כותבין לא על דבר שיש בו רוח חיים, ולא על האוכלים.

גמ'. דיו - דיוטא. סם - סמא. סיקרא - אמר רבה בר בר חנה: סקרתא שמה. קומוס - קומא. קנקנתום - אמר רבה בר [בר חנה אמר] שמואל: חרתא דאושכפי.
ובכל דבר שהוא מתקיים וכו'. לאתויי מאי? לאתויי הא דתני ר' חנינא: כתבו במי טריא ואפצא - כשר. תני ר' חייא: כתבו באבר, בשחור, ובשיחור - כשר. איתמר: המעביר דיו על גבי סיקרא בשבת, רבי יוחנן וריש לקיש דאמרי תרוייהו: חייב שתיים, אחת משום כותב ואחת משום מוחק. דיו ע"ג דיו, סיקרא על גבי סיקרא - פטור. סיקרא ע"ג דיו, אמרי לה: חייב, ואמרי לה: פטור. אמרי לה חייב, מוחק הוא; אמרי לה פטור, מקלקל הוא. בעא מיניה ריש לקיש מר' יוחנן: עדים שאין יודעים לחתום, מהו שיכתבו להם בסיקרא ויחתמו? כתב עליון כתב, או אינו כתב? א"ל: אינו כתב. א"ל: והלא לימדתנו רבינו, כתב עליון כתב לענין שבת! א"ל: וכי מפני שאנו מדמין נעשה מעשה? איתמר: עדים שאין יודעים לחתום, רב אמר: מקרעין להם נייר חלק וממלאים את הקרעים דיו, ושמואל אמר: באבר. באבר סלקא דעתך? והתני רבי חייא: כתבו באבר, בשחור, ובשיחור - כשר! לא קשיא: הא באברא, הא במיא דאברא.
רבי אבהו אמר: במי מילין. והתני רבי חנינא: כתבו במי טריא ואפצא - כשר! ל"ק: הא דאפיץ, הא דלא אפיץ, שאין מי מילין ע"ג מי מילין. רב פפא אמר: ברוק. וכן אורי ליה רב פפא לפפא תוראה: ברוק. וה"מ בגיטין, אבל בשטרות לא, דההוא דעבד עובדא בשאר שטרות, ונגדיה רב כהנא.

רש"י

תוספות מסכת גיטין דף יט עמוד א
דיו על גבי דיו פטור - תימה דהכא משמע דדיו על גבי דיו לא כלום הוא לענין שבת וה"ה לענין גט דמדמי בסמוך לשבת ומשמע דליכא מאן דפליג ולקמן (דף כ.) אמרינן כתבו שלא לשמה והעביר עליו קולמוס לשמה באנו למחלוקת רבי יהודה ורבנן דלר' יהודה הוי כתב ועוד דרב אחא מסיק לקמן דאפילו רבנן מודו גבי גט דהוי כשר ואומר רבינו יצחק דלקמן ודאי שכתב הראשון היה שלא לשמה וכתב השני עושהו לשמה חשיב כתב לרבי יהודה ולרב אחא אפילו לרבנן חשיב כתב גבי גט אבל הכא שכתב שני אינו מתקן כלום אפילו רבי יהודה מודה דלא חשיב כתב ובפרק הבונה (שבת דף קד:) דתנן כתב על גבי כתב פטור ואמר רב חסדא מתניתין דלא כר' יהודה לא בעי לאוקמי כשאין כתב השני מתקן כלום דאפילו רבי יהודה מודה דאינו כתב משום דמתניתין משמע ליה דבכל ענין פטור אפי' כתב גט או ספר תורה שלא לשמה והעביר עליו בשבת קולמוס לשמה להכי מוקי כרבנן אבל לרב אחא בר יעקב ע"כ לא מיתוקמא מתני' בכל ענין דהא בגט אפילו רבנן מודו דהוי כתב ולדידיה אתיא מתניתין נמי כר' יהודה וכגון שאינו מתקן בכתב השני כלום.

תלמוד בבלי מסכת גיטין דף כ עמוד א
אמר רב חסדא: גט שכתבו שלא לשמה והעביר עליו קולמוס לשמה, באנו למחלוקת רבי יהודה ורבנן; דתניא: הרי שהיה צריך לכתוב את השם, ונתכוין לכתוב יהודה וטעה ולא הטיל בו דלת, מעביר עליו קולמוס ומקדשו, דברי רבי יהודה, וחכמים אומרים: אין השם מן המובחר. אמר רב אחא בר יעקב: דילמא לא היא, עד כאן לא קאמרי רבנן התם - דבעינא זה אלי ואנוהו וליכא, אבל הכא לא.

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קד עמוד ב
משנה. הכותב שתי אותיות בהעלם אחד - חייב. כתב בדיו, בסם, בסיקרא, בקומוס, ובקנקנתום, ובכל דבר שהוא רושם, על שני כותלי זויות, ועל שני לווחי פינקס והן נהגין זה עם זה - חייב. הכותב על בשרו - חייב. המסרט על בשרו - רבי אליעזר מחייב חטאת, וחכמים פוטריין. כתב במשקין, במי פירות, באבק דרכים, באבק הסופרים, ובכל דבר שאינו מתקיים - פטור. לאחר ידו, ברגלו, בפיו, ובמרפיקו; כתב אות אחת סמוך לכתב, וכתב על גבי כתב, נתכוון לכתוב ח"ת וכתב שתי זיינין, אחת בארץ ואחת בקורה, כתב על שני כותלי הבית, על שני דפי פנקס ואין נהגין זה עם זה - פטור. כתב אות אחת נוטריקון - רבי יהושע בן בתירא מחייב, וחכמים פוטריין.
גמ.

....

כתב על גבי כתב. מאן תנא? אמר רב חסדא: דלא כרבי יהודה, דתניא: הרי שהיה צריך לכתוב את השם ונתכוין לכתוב יהודה, וטעה ולא הטיל בו דל"ת - מעביר עליו קולמוס ומקדשו, דברי רבי יהודה. וחכמים אומרים: אין השם מן המובחר.

רמב"ם הלכות שבת פרק יא הלכה טז
הכותב על בשרו חייב מפני שהוא עור אף על פי שחמימות בשרו מעברת הכתב לאחר זמן הרי זה דומה לכתב שנמחק, אבל המשרט על בשרו צורת כתב פטור, הקורע על העור כתבנית כתב חייב משום כותב, הרושם על העור כתבנית כתב פטור. המעביר דיו על גבי סקרא חייב שתיים אחת משום כותב ואחת משום מוחק, העביר דיו על גבי דיו וסקרא על גבי סקרא או סקרא על גבי דיו פטור.

רמב"ם הלכות גירושין פרק ג הלכה ד
יתר על כן אמר לסופר כתוב ואיזו שארצה אגרש בו וכתב הסופר על דעת זו וגירש בו אחת מהן הרי זה ספק גירושין, וכל גט שכתבו שלא לשמה אף על פי שהעביר עליו קולמוס לשמה אינו גט.

גרי"ד מפי השמוע
"הגרי"ד סולובייצ'יק הסביר, שלדעת הרמב"ם קיים חילוק עקרוני בין הלכות שבת לגט בעניין כתב על גבי כתב. בדברינו לעיל הזכרנו מספר חילוקים אפשריים בהלכות כתיבה בין שבת לגט, אשר נבעו מהדין המיוחד של "מלאכת מחשבת" הקיים רק בהלכות שבת. לדעת הרב סולובייצ'יק, דין "מלאכת מחשבת" מוביל במקרה שלנו לחומר בהלכות שבת לעומת תחומים אחרים. בכל מקרה שמחשבת הכותב התקיימה, והכתב הנראה לעין כעת הוא הכתב שאותו יצר הכותב - ניתן לחייבו בהלכות שבת. זאת, אף על פי שכתובה על גבי כתב קיים איננה נחשבת למעשה כתיבה. בהלכות גיטין יש צורך במעשה כתיבה, ולכן כאן כתב על גבי כתב פסול."

חידושי הגר"ח גיטין דף יט עמוד א
בענין כתב על גבי כתב

בדין כתב על גבי כתב דמבואר הכא דאם כתב העליון כתב חייב שתיים אחת משום כותב ואחת משום מוחק, ואם אינו כתב פטור לגמרי. ולכאורה נראה מוכח מכאן דאם כתב עליון אינו כתב לא חשיב הכתב התחתון כנמחק כלל.

ולכאורה צ"ע דמה שייך המחיקה של כתב התחתון להך דינא דכתב העליון הוי כתב או לא, וכי מחיקה צריך להיות בכתב דוקא, והלא עיקר המחיקה נעשית ע"י שנתכסה בדיו ואינה ניכרת עוד, וזה אינו שייך כלל להך דכתב העליון כתב, וצ"ע.

ואפשר לומר דלא המחיקה תלוי' בכתב העליון, אלא אדרבא כתב העליון אי הוי כתב או לא, תלוי במחיקת התחתון, דאם התחתון חשוב כנמחק, אז שפיר חשיב כתב העליון לכתב, משא"כ אי נימא דהתחתון לא נמחק ע"כ הכתב העליון אינו כתב, כיון דעדיין הכתב התחתון הוא. ולפי"ז יהיה עיקר מחלוקתם אם התחתון חשיב כנמחק או לא, ובזה תלוי הך דינא אם כתב העליון הוי כתב או לא, ושפיר תלוי הך דינא דכותב ומוחק זה בזה.

ועוד י"ל דבאמת לא תלוי כלל הך דינא דכותב ומוחק זה בזה כלל, ועיקר המחלוקת הוי רק אם כתב העליון חשיב כתב או לא. ולפי"ז נראה דלענין מחיקת כתב התחתון לכו"ע חשיב כנמחק, וכמו שכתבנו דמחיקת התחתון אי"צ להיות בכתב דוקא, והא דתלי הגמרא הך דינא אם חייב משום מוחק בהך דינא דכתב העליון כתב, הוא משום דלענין שבת הרי אינו חייב כ"א במוחק ע"מ לכתוב, וביאורו הוא משום דכל חיובו הוא משום שמתקן את הנייר שיהא ראוי לכתוב עליו, וע"כ בכתב על גבי כתב הרי לא תיקן מידי דלא נעשה על ידי זה ראוי לכתיבה יותר מקודם, אלא דאם כתב העליון כתב שפיר הוי על מנת לכתוב, דזה גופא הוי כתיבה, משא"כ אי כתב העליון אינו כתב, עדיין אינו על מנת לכתוב כיון שאינו ראוי לכתוב, וע"כ שפיר תלי לה הגמרא דאם כתב העליון כתב חייב משום מוחק כיון דהוי על מנת לכתוב, משא"כ אם אינו כתב אז פטור גם משום מוחק, כיון דלא הוי על מנת לכתוב. והנ"מ בין שני התירוץ דלתירוץ הראשון איכא פלוגתא אם כתב התחתון דינו כנמחק בכ"מ, משא"כ לתירוץ השני לכו"ע דינו כנמחק ופליגי רק לענין שבת אם חייב או לא.

והנה בהגהות מיימוני (פ"ו מהלכות יסודי התורה ה"א) מוכיח דשם שנכתב שלא בקדושה אין בו איסור מחיקה מהא דהיה צריך לכתוב את השם ונתכוין לכתוב יהודה מעביר עליו קולמוס ומקדשו, והא הרי הוא מוחק את השם התחתון, אע"כ דכיון שנכתב שלא בקדושה אין בו איסור מחיקת שם. ואם נימא כתי' הראשון שכתבנו דלמ"ד אינו כתב ליכא גם שם מוחק על התחתון, צ"ל דההוכחה היא דכיון דמועיל העברת קולמוס, ובע"כ דכתב העליון כתב וממילא הוי מוחק, ובע"כ דליכא איסור מחיקה בנכתב שלא בקדושה. אכן לתירוץ השני שכתבנו הוי ההוכחה לכו"ע, כיון דכו"ע מודים דהתחתון הוי כנמחק.

והנה התוס' הכא (ד"ה דיו) כתבו דאפילו למ"ד אינו כתב מ"מ היכא דהעליון מתקן שפיר הוי כתב, וע"כ מהני העברת קולמוס דמתקן לשמה. ונראה דהך דמתקן לא מהני אלא לענין כתיבה. דכיון דמתקן ע"כ חשיב שפיר כתב, אבל שיהא תיקון השני מועיל שעל ידי זה יהיה התחתון חשיב כנמחק זה לא מצינו, ולפי"ז אם אך נימא דכתב עליון אינו כתב וממילא לא הוי מוחק, אז גם היכא דהעליון מתקן דהוי כתב ג"כ התחתון אינו חשיב כנמחק, דבתיקון השני אינו גורם מחיקה כלל. ולפי"ז הרי קשה דאיך מוכיח דאין איסור מחיקה מהא דמעביר עליו קולמוס ומקדשו, ודלמא משום דכתב העליון אינו כתב, והא דמהני העברת קולמוס הוא מפני שהוא מתקן יותר, דאז הרי הוי כתב ומחיקה לא הוי, וע"כ שפיר מעביר עליו קולמוס. אלא ע"כ דההגהות מיימוני סובר דמוחק הוי לכו"ע, וע"כ שפיר הוכיח מהא דמעביר קולמוס דאין איסור מחיקת שם בנכתב שלא בקדושה. אלא שיש לומר דההגהות מיימוני חולק על התוס' בזה, וס"ל דאין חילוק בין היכא דהכתב העליון מתקן או לא וע"כ הוכיח שפיר מהא דמהני העברת קולמוס דכתב עליון כתב בכל דוכתא, וא"כ הוי כמוחק, וע"כ הוכיח דאין איסור מחיקה בנכתב שלא בקדושה. ושפיר נוכל לומר כתירוץ הראשון דמוחק וכותב תלויין זה בזה.

ואי תקשי לפי"ז קושית התוס' דלעיל מסקינן דדיו על גבי דיו פטור לכו"ע והכא אמרינן דהוי כתב גם בדיו על גבי דיו, וכמו דמהני העברת קולמוס, י"ל דבאמת גם דיו על גבי דיו הוי כתב, והא דפטור בשבת בדיו ע"ג דיו, הוא משום דבשבת בעינן מלאכת מחשבת ותיקון, והכא כיון דלא עדיף כתב העליון מן התחתון א"כ ליכא בזה שום תיקון ומלאכת מחשבת וע"כ פטור, אבל אה"נ דבעלמא כתב העליון כתב גם בדיו על גבי דיו. (ויש להסתפק בזה

היכא דבחד מעשה הוי מוחק וכותב, ובאמת דבהך מעשה אינו מתחדש דבר כמו בכתב על גבי כתב אי אמרין דלא הוי מלאכת מחשבת או כיון דנמחק התחתון ממילא חשוב כתיבת השני' לתיקון ומלאכת מחשבת, ומסיקרא על גבי דיו אין ראייה דהתם עצם הכתב משתנה משא"כ הכא).

ואכתי צ"ע, דבשבת (דף ק"ד ע"ב) מבואר דאם כתב העליון כתב חייב גם בשבת, ואי נימא דהתם הא קאי לר"ח והכא הא קאי לראב"י, אבל אכתי צ"ע בטעם דמחליקין אי הוי מלאכת מחשבת או לא, איזה פלוגתא יש בזה. אלא דנוכל לומר לפי מה דכתבו התוס' דהתם בשבת מייירי היכא דהכתב השני מתקן, א"כ מצינו לומר דכיון דכתב העליון הוי כתב והוי מלאכה גמורה אלא דחסר תיקון ומלאכת מחשבת, ע"כ היכא דהכתב השני מתקן יותר שפיר חשיב מתקן. ואכתי צ"ע גם בזה היכא דהוי תיקון רק בהכשר והכתב לא נשתנה אם הוי מלאכת מחשבת. ואפשר דתלוי בפלוגתא דגבי מילה אם תיקון מצוה חשיב תיקון, ואכתי לא דמי מכמה גווי וצ"ע.

שוב מצאתי שכתבו כן הרמב"ן והריטב"א דשבת שאני משום דלא הוי מלאכת מחשבת. ואולי משמע כן גם מלשון הרמב"ם שכתב (פי"א מהל' שבת הט"ז) הך דדיו על גבי דיו ביחד עם סיקרא על גבי דיו דהתם הוי הטעם משום מלאכת מחשבת וצ"ע. וגם צ"ע מהא דבעי הגמרא בעדים שאינם יודעים לחתום מהו שיכתבו להם בסיקרא ויחתמו, ומשמע דבדיו פשיטא דלא, ומוכח דדיו על גבי דיו לא הוי כתב כלל מדפסול בגיטין, וצ"ע.

והנה אם נימא דבכתב על גבי כתב חייב משום מוחק והיינו משום דע"י הדיו שבכתב העליון חשיב התחתון כנמחק, א"כ נמצא דגם בכתב התחתון עצמו רישומו העליון מוחק את התחתון, ונמצא דהצד התחתון לבד לא הוי כתב כ"א בצירוף צד העליון דהתחתון לבד ה"ה כמחוק משום צד העליון, ולפי"ז הרי קשה מהא דתנינא במס' סופרים (פ"ג ה"ו) ספר שנמחק אל יקרא בו רשב"א אומר אם בבואה שלו (היינו רישומו התחתון) ניכרת הר"ז מותר, והיינו משום דס"ל דעדיין חשיב כתבו קיים, והכי נפסק בשו"ע או"ח (סי' ל"ב סכ"ז) כרשב"א. וקשה, כיון דבעת הכתיבה הרי רושם התחתון בפ"ע לא הוי כתב, כיון דהוי מחוק מהכתב שעל גביו, ונמצא דאימתי נגמר כתבו בשעה שנמחק כתב העליון שעל גביו, וא"כ הוי חק תוכות דפסול, כיון דבשעה שנעשה הכתב אינו עושה דבר בעצם הכתב.

ולכאורה נראה מוכח מכאן כדעת התוס' דבדיו על גבי דיו כו"ע מודים דכתב העליון אינו כתב, וגם מוכח מכאן דהיכא דהכתב העליון אינו כתב שוב לא הוי התחתון כנמחק, וע"כ שפיר מתכשר ומיחשב צד שלמטה לכתב גם בעת הכתיבה. וע"כ שפיר הוי חק יריכות. ולפי"ז צ"ע דברי הגמ"י שכתב דבהעברת קולמוס חשיב כתב התחתון כנמחק אף בדיו על גבי דיו, והרי הכא מוכח דבדיו על גבי דיו לא הוי התחתון כנמחק, אם לא שנאמר דדוקא במעביר עליו קולמוס ומקדשו אז הוי כתב העליון כתב כיון דמתקנו יותר מהראשון וכשיטת התוס' וע"כ שפיר מיקרא מוחק, משא"כ היכא דאינו מתקן יותר דאז כתב העליון אינו כתב אז גם התחתון לא הוי כנמחק. ומוכרח דלא כמש"כ דהא דמתקן יותר לא מהניא רק לענין כתיבה אבל שיהא התחתון כנמחק בזה לא מהניא מה שהעליון מתקן יותר והרי הוכחנו מדברי הגמ"י דהא דמתקן יותר מהני גם לענין שיהא חשיב התחתון כנמחק, וצ"ע. אלא דכבר הבאנו דהרמב"ן והריטב"א מתרצי קושית התוס' באופן אחר, ומדבריהם נלמד דס"ל דדיו על גבי דיו הוי כתב העליון כתב אף היכא דאין מתקן יותר, א"כ לדידהו פשיטא דכתב התחתון הוי כנמחק, ולדידהו הרי תיקשי מהך דרשב"א דליהו חק תוכות, ואין לומר דרשב"א יסבור דכתב העליון אינו כתב דלראב"י הרי כו"ע ס"ל דהוי כתב ותשאר לדידהו קושיתנו, וצ"ע. וא"כ אין להוכיח דהגמ"י ס"ל כדעת התוס' דהרי כמו שנתרץ דברי הרמב"ן והריטב"א כמו"כ י"ל גם בדברי הגמ"י, וצ"ע.

והנה בספר התרומה כתב דהא דמהני העברת קולמוס הוא לענין לשוויי לשמה, אבל היכא דהכתב התחתון הוי חק תוכות דלא הוי כתב כלל, ל"מ העברת קולמוס לאשוויי כתב, וע"כ לגבי שבת פטור בדיו על גבי דיו אף לראב"י דכו"ע ס"ל דכתב העליון כתב מ"מ לאשוויי כתב לא מהני עכ"ד, וכן הוא במרדכי, עיין שם. וצ"ע דהרי הלשמה צריך להיות נעשה על ידי כתיבה וכדכתיב וכתב לה לשמה וא"כ מאחר דכתב העליון לא חשיב כתב, איך יתקנו שיהיה

לשמה, ומדמועיל לענין לשמה ע"כ דכתב העליון הוי כתב, וע"כ שפיר מיקרי וכתב לה לשמה, וא"כ ממילא יהני גם היכא דהכתב הראשון הוי חק תוכות מ"מ הא איכא כתב עליון דהוי כתב, וצ"ע.

וכפי הנראה דס' התרומה סובר דהכתב העליון לבד לא הוי כתב, כ"א דהוי הוספה על הכתב התחתון ושניהם ביחד הוי כתב, וע"כ לענין הך דינא דלשמה שפיר מועיל, כיון דגם כתב העליון דין כתב עליו ביחד עם התחתון ושפיר קרינן ביה וכתב, משא"כ לענין לאשוויי כתב ל"מ כיון דהוי כתב בצירוף התחתון והתחתון הא הוי חק תוכות. ומוכיח זה הספר התרומה מקושית התוס' מהא דתנן בשבת כתב על גבי כתב פטור, ומפורש שם משום דאתי כרבנן דכתב העליון אינו כתב, וקשה לראב"י דס"ל דלכו"ע הוי כתב, וע"ז משני כיון דהכתב העליון לבדו אינו כתב ע"כ פטור בשבת, והרי כבר הבאנו תירוץ הרמב"ן והריטב"א דהא דפטור לראב"י הוא משום דלא הוי מלאכת מחשבת, וקשה דהלא הסוגיא דשבת תלי חיובא דשבת בדין דכתב העליון כתב. וצ"ל דרב חסדא לא ס"ל הך טעמא דמלאכת מחשבת וראב"י סובר להך טעמא דמלאכת מחשבת, ונצטרך לעשות פלוגתא בין ר"ח וראב"י בהך דינא דמלאכת מחשבת, מה שלא נזכר בגמרא כלל, ולשי' סה"ת ניחא דלדידיה צ"ל דהא דקאמר ראב"י שאני הכא דבעינן ואנוהו וליכא, זהו גופא הוא דקאמר דבעינן שתהא כל הכתיבה ואנוהו וליכא וכמבואר בשבת (דף קל"ג ע"ב) דבהך דואנוהו נכלל גם שיהא כותב בו לשמו, וזה גופא שחידש ראב"י דהכתב העליון לבדו לא הוי כתב וע"כ שפיר פטור לענין שבת, ודו"ק.

אלא דאכתי העירני אחד בזה דזה גופא טעמא בעי, דמ"ש דלענין לשמה מהני הך מקצת כתיבה, ולענין חק תוכות ולשו' כתיבה לא מהני הך מקצת כתיבה, והא תרווייהו מחד קרא נפקא משום דכתיב וכתב לה ומ"ש זמ"ז. אכן ג"ז ניחא לפי מה שכתב המהר"ם שיף דהכתב העליון מתקן להכתב התחתון ג"כ ומיקרי דכל הכתב נעשה לשמה וע"כ לא מהני זה לענין פסולא דחק תוכות, דזה גופא מה שנתקן כתב התחתון על ידי כתב העליון הוי חק תוכות לענין כתב התחתון וע"כ לא מהני, משא"כ לענין לשמה דגוף הכתב שפיר חשיב כתב, ולענין לשויה לשמה שפיר מהני גם חק תוכות, וע"כ שפיר מועיל מה שכתב העליון מתקן להתחתון ושפיר מיקרי עי"ז לשמה. ולפי"ז הרי ניחא מה דתניא בנמחק הכתב אם הרושם התחתון ניכר כשר, והקשינו ע"ז דכיון דהכתב התחתון מתכשר ע"י מחיקת הכתב העליון וא"כ הא הוי חק תוכות. ומעתה הרי ניחא, דכיון דהכתב התחתון מתכשר ע"י כתב העליון אבל עיקרו של הכתב הא הוי כתב התחתון וע"כ שפיר לא הוי חק תוכות. ומה דאיתא בגמרא דחייב משום מוחק דאלמא דהתחתון לבדו חשיב כנמחק, הוא דוקא בדיו ע"ג סיקרא, אבל בדיו ע"ג דיו לעולם אין כתב התחתון כנמחק כלל.

ויש לעיין לדברי הגמ"י דבדיו על גבי דיו חייב משום מוחק אם חולק הוא על סה"ת, דלפי"ד סה"ת הרי כתב התחתון נשאר ואין כאן מחיקה כלל. וכן הרמב"ן והריטב"א דס"ל דבכתב על גבי כתב חייב משום כותב בשבת אי לאו הך טעמא דמלאכת מחשבת. ולפי"ד סה"ת הרי אינו אלא מתקן כתב התחתון אבל כתב העליון בעצמו אינו כתב, וראי' לזה מדחשיב זאת חק תוכות, ואי נימא דהכתב העליון הוי כתב בפ"ע א"כ פשיטא דאין כאן חק תוכות כלל. ואולי אף דהוי מתקן כתב התחתון, מ"מ מצטרף כתב העליון לכתב התחתון דביחד הוי כתב אחד, וע"כ שפיר נוכל לסבור דחייב משום כותב אף לפי דברי סה"ת. וכן יש לחייבו גם משום מוחק דקצת הוא מוחק רישומו העליון, ואכתי צ"ע בזה. וגם י"ל דבדין כתיבה נשאר כתב התחתון ולא שאני מחיקה, ורק בסת"מ דבעינן כתיבה דוקא בזה הוא דהוי מוחק, וע"כ לענין חק תוכות דתלוי בעצם הכתב שפיר לא חשיב כתב התחתון כנמחק, ומ"מ שפיר יש לחייב בזה משום כותב ומוחק משום דבדין כתיבה לחוד שפיר הוי כתיבה ומחיקה, ודו"ק כי קצרתי וצ"ע בכל זה.

(ירחון "המתיבתא" אלול תש"ג, שנה א' ח' ו' חודשי הגרח"ס סי' י')
בדין כתב על גבי כתב

אירע מעשה בק"ק בריסק בעדים שחתמו לשמה וחזרו וחתמו שוב על חתימתם פעם שני' שלא לשמה¹, ונתעוררה השאלה למה דמבואר ברש"י בגיטין דף י"ט וכן הוא דעת כמה מהראשונים דלענין גט הוי ספיקא אם כתב על גבי כתב הוי כתב או לא, א"כ הוי הכא ספק לאידך גיסא דילמא הוי כתב העליון כתב, ונמצא דאיכא כתב שלא לשמה ואי כתב על גבי כתב לא חשיב כתב הוי כתב התחתון כתב והוי בהכשרו, ושאלו אם יש עצה לתקן הגט, ונתן אחד עצה שיחתמו פעם שלישית על חתימתם לשמה, וא"כ ממ"נ אם כתב הראשון הוי כתב הרי הראשון הוא לשמה, ואם כתב עליון כתב הרי העליון נמי לשמה.

ואמר הרה"ג ר' חיים זצ"ל דבזה דמספקינן אי כתב ע"ג כתב חשיב כתב אין השאלה איזה כתב חשיב כתב, אי כתב עליון הוי הכתב או כתב התחתון חשיב כתב, דהא פשיטא דהכתב התחתון לא הוי כתב כיון דנכתב כתב אחר מעליו, ורק השאלה היא על כתב העליון אי חשיב כתב מאחר שנכתב על גבי כתב אחר, וא"כ מאי מהני חתימתם דשמא לא הוי כתב ומידי ספיקא לא נפקא דהכתב התחתון ודאי לא הוי כתב כלל.

אכן הקשו על זה דהרי בגמ' שם בגיטין מדמי הך ספיקא דכתב ע"ג כתב בגט לכתיבה ומחיקה בשבת דאם כתב עליון לא הוי כתב אינו חייב משום מוחק ואי נימא כדברי הגר"ח דבכל אופן הכתב התחתון לא חשיב לכתב בין אי איכא תורת כתב להכתב העליון ובין אי לא חשיב כתב נמצא דכתב התחתון ממ"נ הוי כנמחק ומזה דתלוי חיוב מחיקה בדין כתב העליון מוכח דאי אמרינן דכתב עליון לא הוי כתב ממילא חשיב הכתב התחתון לכתב, ואמר הגר"ח זצ"ל דזה לא קשה מידי דהנה לענין שבת שאני דבמלאכת מוחק איכא גדר דבעינן שיהא מוחק על מנת לכתוב, וא"כ אם כתב עליון לא הוי כתב אין זה מלאכת מוחק משום דלא הוי על מנת לכתוב כיון דאי אפשר לעולם לכתוב על המחיקה הזאת דלעולם יהיה מה שיכתוב כתב על גבי כתב אחר דלא חשיב כתב נמצא דהוי מחיקה דאי אפשר לכתוב עליו, ורק אי אמרינן בכתב על גבי כתב דחשיב כתב העליון כתב גמור הוי שפיר גם המחיקה שבו מוחק על מנת לכתוב ודו"ק. (ולענ"ד נראה נהי דלא חשיב כתב משום שהוא מכוסה בכתב העליון, אבל מוחק גם כן לא הוי משום דהרי הכתב עדים ישנו תחת כתב העליון ורק הדין כתב אין לו משום שהוא מכוסה ודו"ק).

(מכתבי תלמידים וסה"ז "ברית אברהם" עמ' שסד)

ספר יראים סימן שסו [דפוס ישן - ט]

לא תעשו כן לה' אלהיכם. צוה יוצרנו שלא למחוק ושלא לחתוך ושלא לשבר דבר קדושה.... אם כתב [אותיות של שם] ולא נתכוין לקדשן בכתיבתן אין בהם קדושה כדתניא בפ' הבונה [שבת ק"ד ב'] ובמנחות בפ' הקומץ רבה שהרי שהיה צריך לכתוב את השם וכתב יהודה וטעה ולא הטיל בו דלת מעביר עליו הקולמס ומקדשו דברי ר' יהודה וחכמים אומרים אין זה שם מן המובחר אלא כוונת קדושה בעינן וטעמא דמכל דבר התלוי בקדושה בעינן כוונה

The Gm assumes that only סקרא על גבי דיו works. But not דיו על גבי דיו. However, unlike by the signature of the eidim, for לשמה it seems to accept that דיו על גבי דיו would work.

מהר"ם שי"ף גיטין יט.

אלא נראה לחלק, דדוקא לענין כתיבת הגט אמרינן לקמן דכתב שני מתקן כתב הראשון, אבל לענין חתימה כאן מבעיא ליה דאפשר דהוי חתימת הראשון, וכתב עליון לא הוי כתב, ואין כאן חתימת השני אלא שמתקן את הראשון

¹ Only in Brisk could this possibly happen.....

מתיבתא דרקייעא: לעילוי נשמת הרב בן-ציון בן הרב יחזקאל ואסתר מרים